

Opponensi vélemény

K. Horváth Zsolt

*Szocialista felvilágosodás és törzsi avantgárd. Mérei Ferenc pszichológus
életrajza 1945 és 1986 között*

című MTA doktori értekezéséről

„Tulajdonképpen minden művem – beleértve az úgynevezett tudományos műveket is – az önéletrajzom volt. Én állandóan az önéletrajzomat írom” – vallotta Mérei Ferenc. (*Mérei élet – mű. Tanulmányok Szerk.: Borgos Anna, Erős Ferenc, Litván György. Budapest, ÚMK 2006.*) Mivé lényegül a tudományos műveket is inspiráló *önéletrajz*, amikor a tudós kutató *életrajzot* ír belőle? A tudományosság követelményeit betartó *életrajzíró önélete* beleszüremkedik-e a szövegébe? A tudományos feldolgozásból megismert élet hat-e az életrajz olvasójára? Ezek a kérdések merültek fel bennem véleményem megírásakor.

*

K. Horváth Zsolt értekezésében kimerítően gazdag nemzetközi és hazai szakirodalom feldolgozásával és idézésével, levéltári és más egyéb források tömkelegének feltárásával fejti ki, elemzi, értelmezi Mérei Ferenc életének 1945 utáni szakaszát. Az érezhetően kedvvel és nagy alapossággal végzett kutatói, feldolgozó munkája eredménnyel járt.

A továbbiakban ezt indokolom, ami a disszertáció témájához szűkebben és tágabban kapcsolódó, szinte burjánzó elágazások és az egész értekezésre jellemző kiterjedt bizonyítóapparátus miatt emberpróbáló feladat volt.

A disszertáció minden fejezetre kiterjedő ismertetése és véleményezése ilyen nagy terjedelmű, a közelebbi és távolabbi összefüggésekre kiterjedő mű esetében aligha várható el az opponenstől. A pszichológiában laikus lévén merészség is lenne tőlem, hogy *Mérei Ferenc pszichológus* – így kezdődik az értekezés alcíme szóval – sokoldalú pszichológusi munkásságának disszertációbeli bemutatására, elemzésére és értelmezésére vállalkozzak.

A tézisekben célként körültekintően meghatározott *társadalmi életrajz* megvalósítása a véleményezendő mű. Az értekezés azt fejtegeti, hogy Mérei Ferenc szakmai tevékenységét és közszereplését miként határozták meg, s mennyiben befolyásolták azok a 20. századi történelmi események, politikai, gazdasági fordulatok és társadalmi változások, amelyeket ő élt meg és lehetőségeihez mértén formált. Mérei Ferenc monográfiája, s ezt más írásaiból is tudni lehet, szenvedélyesen érdeklődik a történelem (s benne mindenekelőtt a társadalomtörténet és az eszmetörténet), a baloldali gondolkodás, a közösségformálás, a művészetek és a lélektan iránt. Szerencsés egymásra találás! A disszertációból azt szűröm le, hogy K. Horváth Zsolt hőse életútjában leginkább Mérei Ferenc társadalmi beágyazottsága, világlátásának alakulása, a csoportokhoz, a kisebb közösségekhez való viszonya érdekelte, s grandiózus opusának ezért is adta a *társadalmi életrajz* műfajmegjelölést. A szerző értekezésében ezt a vezérfonal-funkciójú fogalmat alaposan körül is járja. Téziseiben írja: „Mérei Ferenc életének, szakmai pályafutásának és gondolati hagyatékának feltárása mellett értekezésemnek az is célja, hogy az életrajzi gondolkodást ötvözze a társadalom-, az eszme- és tudománytörténeti megközelítéssel. Egy ember élete ebben az értelemben nem pusztán egyetlen egyén életének, de az adott korszak különböző kontextusainak lenyomatait is magán viseli.”

Ez az idézet bírálatom megírásának nehézségeire is rávilágít. Mint opponensnek jártasnak kellene lennem valamennyi felsorolt diszciplínában. Örültem ugyanakkor a felkérésnek: K. Horváth Zsolt témamegközelítése közel áll hozzám, s kíváncsi voltam, ő hogyan tudott megbirkózni nehéz és bonyolult vállalkozásával.

*

Az értekezés írója árnyaltan és meggyőzően mutatja be az életpálya stációit. Mérei Ferenc szakmai útjának alakulását erősen befolyásolták a 20. század társadalmi és politikai körülményei. Az 1945 és 1948 közötti demokráciareményű időszakban a gyermeklélektant, a közösségi élmény mibenlétét kutató Mérei jelentős műveket alkotott. A kommunista hatalomátvétel után is módja nyílt – immár irányító szerepben – a folytatásra, ami számára kudarccal végződött. Részletezően olvashatunk a disszertációban a Sztálin halála utáni szovjet típusú diktatúra magyarországi enyhülésének és 1956-os nyári, őszi megrendülésének Mérei Ferencet érintő

vonatkozásairól, szerepéről a rendszerjavító szándékú kommunista értelmiségi mozgolódásokban, majd a forradalom utáni megtorlások idején a Mérei és társai-perről, a börtönévei alatt megírt *Lélektani naplóról*, a szabadulás utáni nehézségekről, majd új életszakasz eredményekben gazdag kiteljesedéséről. Arról, hogy a konszolidált Kádár-korban Mérei a szociálpszichológiai, drámapedagógiai tevékenységével, tanítványi kör megteremtésével hozott létre maradandót.

*

Opponenspróbáló az értekezés. Nem csupán a terjedelme, már-már ezerfelé közelítő lábjegyzete, széleskörű szakirodalom-használata miatt, hanem elsősorban témafelvetéseinek sokfélesége miatt. A 'minden mindennel összefügg'-jelenség következményeként gyakoriak az értekezésben a visszautalások, amelyeket többnyire a „mint láttuk”, „visszatérek” szerzői formula indít. Ezek Mérei életszakaszának az MTA doktori értekezés fejezeteiben írtakra, valamint Méreinek az e disszertációban nem tárgyalt 1945 előtti munkásságára egyaránt vonatkoznak. Ez utóbbi életrajzrész a kétkötetes teljes Mérei-életrajz első köteteként jelent meg, és sikeresen megvédett bölcsészdoktori disszertációként írójának tudományos elismerést hozott. Az igényes és a tágabb összefüggésekre is kíváncsi szerző elemzéseiben el-elkalandozik messzebbi mezőkre, ami megnehezíti a fővonalak követését, és olykor a túlírtáság benyomását kelti.

*

Újszerűnek, inspirálónak tartom az értekezésnek azokat a részeit, amelyek Mérei Ferenc világnézeti irányultságát: összetevőit, változásait taglalják.

Összefoglalóan: a baloldali ideológiákhoz és a zsidósághoz való viszonyát. (Ez utóbbi árnyalt kifejtése csaknem száz oldalon, a Mérei baráti társaságáról szóló fejezetben olvasható, melynek bonyolult címe: *Neolitikus gyermekkor:*

Liminalitás: a Törzs restauratív utópiája és az „underwater” Budapest. 303–390.) Ezek a hitbéli elköteleződések látszólag egymástól elkülönülten váltak meghatározóvá Mérei életének különböző szakaszaiban. Míg pályájának 1945 utáni kiteljesedésekor a „demokratikus szocialista” Mérei gondolkodását ismerjük meg az értekezésből, félreállításának éveiben előtérbe kerülnek az életpálya zsidó vonatkozásai. E kétféle irányultság érzékeny dinamikája a 20.

század nagy változásainak Mérei Ferencre tett hatásából vezethető le. Az értekezés írója fontosnak tartotta az ebben a fejezetben foglaltakat: a disszertáció főcímének második eleme egy felette találó szókapcsolat lett: *törzsi avantgárd*. (A „Törzsre” a továbbiakban még visszatérek.)

Az értekezés főcímében szereplő *szocialista felvilágosodás*, valamint a disszertációban gyakran előforduló *demokratikus szocializmus* jelentéstartalmát nehéz összefoglalni.

A kommunista párt tagjaként Mérei Ferenc annak a nehezen definiálható kommunista ideának a hívei közé tartozott, amelyet hőse eszméjeként K. Horváth Zsolt demokratikus szocializmusnak nevez. A szakmai életút elemző bemutatása mellett tehát ez: Mérei világnézete a másik fő vonulat az értekezésben.

Ha jól értem a Mérei demokratikus szocializmusként összefoglalt világlátása, valamint pszichológusi hivatásához köthető közösségfelfogása kapcsolódásait és különbségeit elemző K. Horváth Zsoltot, akkor a szerző szerint Mérei kitartó érdeklődése a közösségiség, a csoport iránt elsősorban pszichológusi hivatásából, tudományos kutatói tevékenységéből fakadt, míg világnézete, kommunista párttagsága, a kommunista hatalomátvétel utáni szerepvállalása inkább magánélete előzményeivel, sorsa alakulásával magyarázható. Mindebben közrejátszott zsidó kispolgári származása, vonzódása Kassák Munka-köre iránt a Horthy-érában, majd a hazai továbbtanulási lehetőségei ellehetetlenülése miatt párizsi tanulmányai idején megélt baloldali kapcsolatainak élménye, döntése az ottani kommunista pártba való belépéséről, majd szembesülése visszatérésekor a hazai kilátástalansággal, s a háború idején a munkaszolgálat megaláztatása, és még később, amikor a szovjet csapatokkal tért haza, elköteleződése a szakpolitikai munkára a demokratikusnak ígérkező rendszerváltásban.

*

Tartalmi és forrásfeltárási szempontból is a disszertáció egyik legjelentősebb fejezetének tartom a 4. fejezetet. Ebben az értekezés írója az 1950-ben korábbi funkcióitól megfosztott Mérei Ferenc baráti társaságának, a *Törzsnek* nevezett csoport működését rekonstruálja és értelmezi. Az általa feltárt és elemzett születésnapi szövegekből, az úgynevezett rendezvényirodalomból kirajzolódik a Rákosi-érában perifériára szorult baloldali értelmiség egy kis csoportjának belső dinamikája, mentalitása és gondolkodásmódja. „Eme textusok, noha tele vannak politikai utalásokkal – így a tézisek –, egyfajta groteszk átdolgozásai az ötvenes évek politikai nyelvezetének és tematikáinak, továbbá elengedhetetlen forrásai ama

apostata zsidó kulturális háttér önértelmezésének, amivel – egy kivétellel a Törzs tagjai rendelkeztek.”

Különösen ennél a fejezetnél érzem fontosnak a disszertáció előzményében tárgyalt *Oppozíció*-fejezet ismeretét (*Avantgárd és kommunizmus. Esztétika, életmód, politika mint informális szocializáció* című IV. fejezetet a *Peremhelyzet és a remény szocializmusa, 1909–1945* című könyvben): e nélkül nehezebben érthető meg Mérei Ferenc világfelfogása, viszonya a szocializmushoz és a politikához, de a közösségiséget és a csoportot fókuszba helyező pszichológusi munkássága is. E fejezetet K. Horváth Zsolt is kiemelendő fontosságúnak tartotta, hiszen értekezése főcíme második elemébe is beemelte a Mérei világnézetére utaló első elem mellé (*Szocialista felvilágosodás és törzsi avantgárd*).

A csoport, az egyént formáló, kiteljesítő közösség iránti olthatatlan érdeklődés egyaránt vonatkoztatható Mérei Ferenc pszichológusi és szakpolitikusi tevékenységére, valamint baráti és tanítványi közösségeire – s e két utóbbi már a személyi kötődéseit, magánéleti szféráit is érinti.

A disszertációból én azt szűröm le, hogy a „csoport” Mérei társadalmi életrajzának legfontosabb és legjellemzőbb fogalma, lett legyen az kisközösség óvodai vagy iskolai gyermekcsoport, baráti társaság, tanítványi kör, munkahelyi együttlét, vagy pszichodráma csoport. A társadalmiságnak ez a válfaja óhatatlanul felveti a vezető és a vezetettek közötti viszonyt, vagyis a hatalom és az irányítás problémáját.

Az értekezés főcíme találóan foglalja össze a szövegben foglaltakat, hiszen a „szocialista felvilágosodás” – ha jól értem – nem más, mint a francia forradalom korának egyenlősítő jövőelképzelése. Ebből sarjadtak ki a kapitalizmus időszakában kibontakozó munkásmozgalmak politikai törekvéseivel egyidejűleg formálódó szocialista eszmék, amelyek demokratikus és a diktatórikus hatalomgyakorlás ideológiai háttereként is szolgáltak. A „törzsi avantgárd” pedig a meglévőnél jobb, igazságosabb gazdasági és politikai rendszernek, a társadalomnak csoportban megélhető, az „együttes élményt” lehetővé tevő formája, amelyben az újszerű egyéni kezdeményezések közösségi tevékenységgé válnak.

Lehet-e egy igazságos, élhető társadalom tagjait egyenlőségére – tudatosságra, egymás megértésére és elfogadására, egyensúlyteremtési képességekre alapozni?

Ez volt – olvasom ki a disszertációból – a Mérei Ferencet leginkább foglalkoztató kérdés. Igenlő válasza világszemléletéből és munkásságából egyaránt kiolvasható.

Szocializmusképeinek és csoporttapasztalatának kezdete kötődik a magyarországi *avantgárd* megteremtőjeként elhíresült Kassák Lajoshoz és köréhez, az e körtől politikai-ideológiai okokból eltávolodó kortagokhoz. Ezt támasztja alá mindenekelőtt a már korábban említett „Törzs”-ről szóló fejezet és a Mérei tanítványi köréről szóló disszertációrés, amely még az előző fejezeteknél is bővebben dokumentált – s ez nem kis teljesítmény! (A disszertációnak nem része Méreinek Kassák Lajoshoz köthető életrajzi fejezete, az utalásokból azonban visszakövetkeztethető.)

Az olvasó, aki belemélyed Méreinek a második világháborút közvetlenül követő években kiteljesedő gyermeklélektani munkásságát feldolgozó fejezet olvasásába, alapos tudásra tesz szert a csoportdinamika formáiról és az azokkal kapcsolatos szakemberi-tudósi vélekedésekről, s főként Mérei Ferenc csoport-értelmezéséről, valamint a csoportkutatások tapasztalataira is épülő, évtizedekkel későbbi, pszichoanalízissel is ötvöződő szociálpszichológiai, drámapszichológusi munkásságáról is.

*

Az értekezés íróját érdeklődése, rokonszenve Mérei Ferenc pályamegélési formái, módjai iránt, valamint az ezekre vonatkozóan felhalmozott óriási ismeretanyaga a maga választotta szerkezetelemek kiválasztásakor és kifejtésekor nem tette elfogulttá: kitér a Méreiről a tőle eltérő véleményt, megítélést megfogalmazókra, egyes „kényes”, vitatott megítélhetőségű kérdéseknél bizonytalanságát sem hallgatja el, amit joggal hoz kapcsolatba a Mérei-megélte történelmi időszak értelmezési nehézségével, problematikusságával. Ennek formai megnyilvánulásaként nem ritkán fordulnak elő az értekezésben a következő kifejezések: „megítélésem szerint”, „értelmezésemben”, „lehet”, „talán”, „minden jel szerint”.

A munka erényei közül kiemelném az alaposágot, egy tárgyalt kérdés sokoldalú, tágabb összefüggésekre is kiterjedő tárgyalását és annak forrásbeli és szakirodalmi alátámasztottságát. Erényének tartom azt is, hogy újszerű életrajzírói megközelítésével *nyitott mű* született, amin azt értem, hogy K. Horváth Zsolt meghagyta a véleményalkotás lehetőségét könyve/disszertációja olvasóinak úgy, hogy saját véleménye is kiviláglik az értekezéséből. Egy

tudományos mű írója óhatatlanul magát is beleépíti az alkotásába – betartva természetesen a tudomány szabályrendszerét. A mű kíváncsi olvasója valamiképpen rokon vele, hiszen azért érdeklődik a műben foglaltak iránt, mert az olvasottaktól önmaga számára is fontos ismereteket, értelmi-érzelmi érintettséget remél.

*

K. Horváth Zsolt 2021-ben megjelent, kétkötetes, Mérei Ferencről szóló életrajza második kötetét a doktori értekezés szabályainak megfelelően nyújtotta be az Magyar Tudományos Akadémiához. (A könyv címe némileg eltér a disszertáció címétől: ott *Mérei Ferenc* a főcím, s mellette nem szerepel a „pszichológus” szó, amit én szerencsésebbnek tartok, s ezt remélhetően bírálatom megvilágította.)

K. Horváth Zsolt disszertációjában maradéktalan teljességgel, minden részletre és elágazásra kiterjedően fejti ki a téziseiben megfogalmazott célját. A több szempontú témakifejtést társadalmi életrajz-felfogása és hősének életpályája, tevékenységi köre egyaránt indokolja. Jelentős tudományos teljesítmény született: a *társadalmi életrajz* mintadarabja.

Az értekezés új tudományos eredményei és a feldolgozás módja alapján egyaránt méltó a nyilvános vitára, s arra, hogy az értekezés írója az MTA doktora legyen.

2026. július 6.

Standeisky Éva